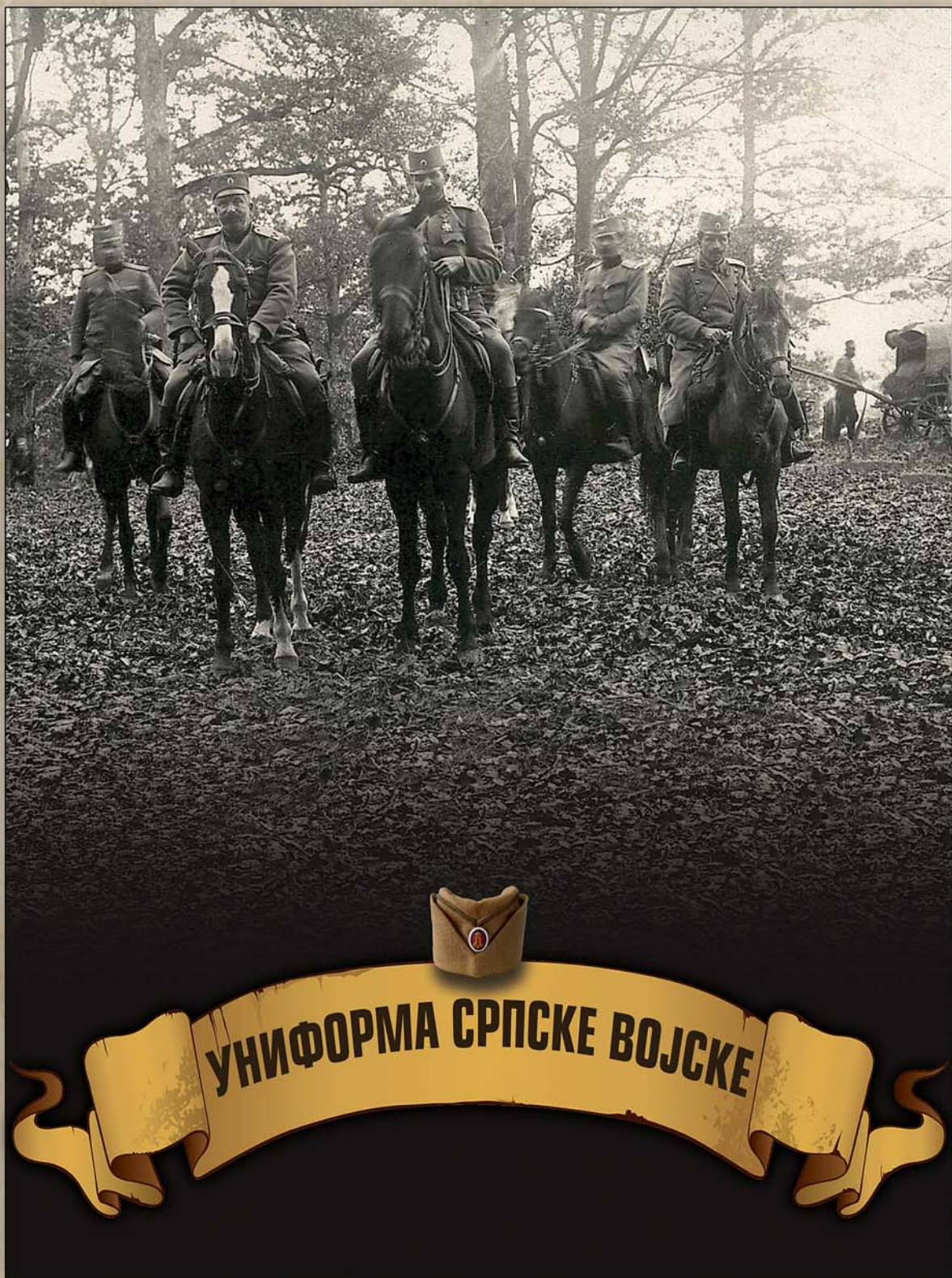

Специјални прилог 113

УНИФОРМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ

По шајкачи

ПИШЕ Душан БАБАЦ

Ратна, радна и парадна, униформа српског војника није се у многоме разликовала од одела које је у миру носио готово свакодневно. Модел униформе из 1908. године, прослављен је српским победама у балканским ратовима и Првом светском рату.

су нас препознавали

Назив, односно појам униформе, униформисања, изведен из латинске речи која значи исти, једнаког облика, једнородан – до нас је стигао из француског језика у 18. веку. Тако данас појам униформа претпоставља једнообразно, истоветно, прописима одређено одело припадника неке службе или формације. Иако униформисање војних јединица потиче из 17. века, може се сматрати да је одевање одређених друштвених група, одевених професијом или тек потребом да се разликују, у посебну врсту или модел одеће, забележено много раније, још у почетку модерне цивилизације, када се јавила потреба за групном или колективном идентификацијом. Од увођења ватреног оружја и професионалних, плаћеничких војски, потреба за униформисањем и разликовањем сопствених трупа, видљивих и са знатно већег растојања, добија и животну важност.

Изглед српске војске и њене униформе периодично се мењао током читавог 19. и почетком 20. столећа, углавном пратећи европске токове и утицаје. Свакако најснажнији утицај на изглед српске униформе имале су оне европске силе са којима је Србија одржавала најживље односе или оне које су представљале узор у војном или политичком погледу. Како су се мењали међусобни односи снага великих сила на европском континенту с једне, али и смењивале династије у самој Србији, с друге стране, тако су се мењали и преовлађујући утицаји на одевање српског војника. Треба истаћи да ти утицаји никада нису дословно копирани у изради српске униформе, већ су увек прилагођавани нашем духу и материјалним могућностима државе. То је најчешће резултирало једном скромнијом и сведенијом, а врло често и практичнијом формом униформе која је задовољавала потребне стандарде.

И хајдуци се униформисали

Први примери посебног војничког одевања, једнообразног, на овим просторима датирају од турског доба, односно из времена ратова између Аустрије и Турске. Тада су српски добровољци у аустријској војсци, познатији као фрајкорци, међу којима је, у своје доба, био и Карађорђе, носили аустријску униформу и тако стекли прва сазнања о униформисању и потреби једнообразја. Пошто се, по избијању Првог српског устанка и првих победа над турском регуларном војском, међу српским борцима, тада претежно хајдуцима, почео осећати дух војничког заната, било је логично да се развије и свест о потреби униформисања. Пошто је Русија, тих устаничких

година, била ратни савезник Србије, њен утицај био је пресудан и на изглед и опрему војске.

У другој половини 19. века, за време владавине кнеза Александра Карађорђевића, током модернизације српске војске, на њено одевање највећи утицај имале су Пруска и Русија. Тада је у одевање уведена плава, народна боја униформе да би за време кнеза Михаила и припрема Србије за нове ратове против Турака, регуларна војска била више налик на аустријски и руски узор. Народна војска, која ће ускоро бити и угашена, била је одевена у стилу народне ношње, са све гуњевима, чакширама, опанцима... Регуларна војска убрзо добија и регуларну капу по аустријском моделу, названу шајкашка. Од ње ће, бар по имену, настати славна шајкача.

Војном уредбом о реорганизацији и трансформацији војске, донетом 1870. године, дотадашња сликовита и шарена униформа, препуна детаља и украса, замењена је знатно једноставнијом, примеренијом професији, народу и држави чији је припадници носе. Та промена омогућила је да иста униформа, с не тако много измена и прилагођавања у наредним деценијама, потраје до после Првог светског рата. Управо ту униформу, дотеривану последњих година 19. века, затим око 1900. године и, на крају, усавршену 1908. године, српски војник прославио је у балканским ратовима, на Церу и Колубари и у пробијању Солунског фронта.

Прописом из 1908. године, за војне униформе одређена је сивомаслинаста боја, која ће касније бити основ и за обликовање униформе војске нове југословенске државе, 1918. године. У Први светски рат српска војска ушла је у поједностављеној униформи маслинастосиве боје, која је ситним детаљима одавајала више чинове од нижих. Тај тренд у одевању војника увеле су многе европске војске на почетку 20. века, а Србија је била међу првима. Поједностављивање униформе уједно је симболисало и изједначавање ратника на бојном пољу. Такво изједначавање официра, подофицира и војника, чија се униформа све више разликовала само по еполетама или ситнијим детаљима, било је узроковано не само потребом да се командни кадар на ратишту што теже уочи, већ и омасовљавањем и поједностињем серијске производње униформи.

Униформа коју је српска војска добила 1908. године била је управо таква, с малим разликама између виших и нижих чинова. Српска униформа се од других разликовала по капи, односно шајкачи, која је током Првог светског рата постала препознатљив симбол српског војника, српске јединице. Шајкача је красила баш сваку српску главу на Крфу и током пробијања Солунског фронта, мада није била у потпуности

иста код официра и војника. Официрска шајкача је била тврда са сунцобраном и кокардом, док су имале и подбрадник, а при врху шајкаче златни ширит.

Крајем 1900. године донет је нови указ о изменама и допунама у униформи српске војске којим је потпуно промењен изглед парадне униформе. Калпак је остао парадна, а шапка свакодневна капа официра и подофицира. Дотадашњи једноредни мундир официра замењен је мундиром пруског узора, са два реда дугмади, по шест у сваком реду. Мундир је био црн за ђенералштабне и санитаретске, затворенозелене боје за инжињеријске, отвореноплав за коњичке, голубије боје за пешадију, а угаситоплав за остале официре и питомце Војне академије. Не задуго, јер је већ 1908. године усвојена нова велика промена. Донет је нови пропис о униформи војске, којим је уведена заштитна – сивомаслинаста службена униформа, чиме је фиксирана слика српског војника за наредну, ратну деценију.

Нова измена у парадној униформи официра урађена је 1911. године. За све родове војске, изузимајући коњицу и генерале, прописан је дворедни црни мундир – по дотадашњем кроју, чиме је укинута разликовање родова по боји мундира, а калпак је добио већу висину и гајтане сличне гардијским.

Одећа за официре

Свечана (парадна) одећа

Свечану одећу официри српске војске носили су само ван строја, током општенародних празника, при појављивању пред Његовим величанством краљем, када полагају заклетву, кад присуствују заклетви војника, кад њихова команда или установа слави, на забавама које официри приређују у част владара или чланова његовог Дома или кад се нарочито нареди.

Калпак је од црног астрагана, висине 115 mm, а за војводе и генерале од белог астрагана. Теме је од мундирске чоје, округлог облика, нешто ниже од горње ивице калпака (астрагана). Калпак је изнутра, при дну, постављен танком кожом, ширине око 40 mm, а остали део свилом. Напред, иза кокарде, а на унутрашњој страни астрагана, налази се кожом опшивено лежиште,

за држак перјанице. На предњој страни калпака је тробојна, метална, емајлирана кокарда са жутим, металним краљевим монограмом. Овалног је облика, висине 38 mm, а утврђена је на сребрној испупченој розети. Кокарда се намешта тако да горња ивица розете буде у висини горње ивице астрагана. На предњој страни, осим кокарде, налази се плетеница од танког, златног или сребрног гајтана у ширини 17 mm и још два златна или сребрна гајтана дебљине по 5 mm. Крајевима плетеница и гајтана утврђују се с обе стране кокарде (више слепоочница) тако да доњи гајтан, правећи плетеницом полукруг, досеже до близу доње, предње ивице астрагана. Горњи гајтан је овлаш затегнут. На крајевима плетенице су розете од танког златног или сребрног концца.

Перјаница је од белог чапљиног перја. Она је права, при дну ужа, а при врху шира и равна. При дну чапљиног перја, у висини од око 60 mm, налази се бело нојево перје; испод њега је чаурица у облику жира, оплетена златним или сребрним ширитом, која је натакнута на држак (дужине 120 mm) од двогубо савијене јаке жице. Целокупна дужина пер-

Калпак

Генералштабни официри

јанице са дршком износи 410 mm. Код војвода и генерала, чапљино перје је бело, плаво и црвено и измешано, а нојево перје је дугачко око 70 mm. Мундир је код генералштабних, пешачких, артиљеријских, коњичких и инжењеријских официра од црне чоје, а код свих осталих од загаситоплаве (индиго). Израђен је „на струк“ са два реда металних, пуних, пупчастих дугмади, пречника 22 mm, по шест у сваком реду, а закопчавају се за одговарајуће рупе на мундиру. Дугмад су на прсима мало више размакнута но у струку. Дужина мундирских пешева је од 320 до 350 mm. Рукави досежу до доручја, а израђени су са привидним нарукављем, од чоје од које је и мундир, дужине око 150 mm. Одозго, на средини рамена, пришивена је попречно по једна пантљика (латица), сребрна или златна, ширине 16 mm, опшивена испуском којом и мундир. Испод латице провлаче се свечане нараменице. Јака је висока 40–60 mm, разрез је прав и изнутра има две до три копче; оперважена је испуском дебљине 2 mm, од чоје која је исте боје као јака. Код свих официра је од кадифе и то: код генералштабних отвореноцрвене; код пешадијских затвореноцрвене; код артиљеријских црне; код коњичких затвореноплаве; код инжењеријских вишњеве; код интендантских затворенозелене; код санитетских мрке (браон); код судских труловишњеве и код ветеринара отвореномрке (браон) боје. Увек је закопчана и изнад ње се види бела ивица крагне. Позади на пешевима, између поставе и пешева, налази се по један џеп, а споља на мундиру (позади) су преклопци (привидни џепови), сваки са по три дугмета, као и она спреда. Напред су пешеви мундира, и то горе и са стране, оперважени чојаном испуском, ширине 2 mm, боје јаке мундира (код артиљеријских официра црвено), а тако исто преклопци (привидни џепови), задњи горњи пеш и нарукавље. Поставе је од појаса до доле црвена.

За војводе и генерале, у оквиру велике и свечане одеће, рађен је и мундир од гаранс чоје, са једним редом дугмади, којих има седам. Јака и нарукавље извезени су златним, жировим венцем, а испуске су од отвореноплаве чоје. За малу свечану одећу, мундир је од црне чоје, а испуске од отвореноплаве чоје.

Свечане нараменице (еполете) имале су дршку дугачку 90 mm, широку 52 mm, при врху на крајевима засечену. Дршка је од златног или сребрног ширита и оперважена, горе

Краљ Петар у свечаној униформи

и са обе стране, ширитом (златним или сребрним) ширине 16 mm. Горе је метално (жуто или бело) испупчено дугме са узаном дугачком пантљиком, да би се нараменице утврдиле за мундир. Поље свечаних нараменица је од златне или сребрне тканине. Унутрашња попречна ширина круга је 90 mm, а уздужна 62 mm, спољна попречна ширина је 120 mm, а уздужна 90 mm. Ивица круга опточена је златним или сребрним оковом у виду полумесеца. Нараменице су одоздо постављене чојом боје испуске мундира која је

око дршке испуштена за 1 mm, а код нижих официра још и око круга нараменица за 2 mm. Код виших официра, око круга нараменица има танких, раздвојених реса, златних или сребрних, дужине око 90 mm. На нараменицама су назначени чиновни са звездицама, као и на нараменицама код празничног мундира. Звездице су у пољу круга нараменица. Више звездица је код санитетских официра емајлирани црвени крст 18 mm у квадрату, а код ветеринара Ескулапов штап. Војводе и генерали имају златне нараменице, као за више официре, само су нешто веће, а ресе су дебље и спојене.

Појас (ешарпа) је од тробојне (црвено, плаво, бело) сребрне траке, ширине 45 mm, подељене на седам равних

Артиљеријска свечана униформа

делова: четири бела, а три плаво-црвена. Плаво-црвене бразде су вертикалне и одвојене белим браздама, које иду по дужини појаса. На једном крају је сребрна плоча (пафта) на којој је утврђен златан грб Србије. Плоча је мало испуштена, стране су дугачке 50 mm, а углови су мало засечени. Појас је постављен чојом боје јаке мундира, која је с обе стране, по ширини, испуштена као испуска, за 2 mm (код артиљеријских официра црвена).

Панталоне су подешене за ципеле, обичног кроја; одоздо су црне потпетице (штруфне). Код генералштабних и коњичких официра су од гаранс чоје, а код свих осталих од црне чоје. Код нижих официра са стране су испуске ширине 3 mm, а код виших исте испуске и дупли чојани лампаси ширине по 40 mm. Код генералштабних официра лампаси и испуске су од црне, код коњичких од загаситоплаве чоје, код артиљеријских од црвене чоје, а код свих осталих од чоје боје јаке мундира. Панталоне за војводе и генерале су од црне чоје са златним лампасима, ширине 40 mm, и испуском од отвореноплаве чоје.

Рукавице су од беле коже (јеленске и гласе), ципеле су од црног лака или црне коже, дубоке и једноставне. Мамузе су поникловане и утврђене за штикле.

Празнична одећа

Празнична одећа носи се само ван строја, недељом и празником, а може се носити и радним данима кад се посећују славе код команди и установа, на погребима и парастосима војних и грађанских лица, на причешћу, на забавама и игранкама и то са белим рукавицама.

Шапка је од мундирске чоје, са бортом од кадифе боје јаке на мундиру, ширине 50–55 mm. По горњој ивици борта а и испод њега је испуска од чоје од које је и шапка. Шапка за војводе и генерале је од гаранс чоје, а борт и горња испуска од отвореноплаве кадифе, док су средња и доња испуска од гаранс чоје. Пречник горњег дела шапке шири је од доњег дела за 70–85 mm, а има унаоколо испуску од чоје боје јаке на мундиру (код артиљерије црвено). Сунцобран је црн, лакован, повијен на ниже, а доња ивица је пресована. Подбрадник је од црне лаковане коже ши-

Артиљеријска свакодневна униформа

рине 10 mm. Утврђен је око крајева сунцобрана са два врло мала метална дугмета. Напред на борту је кокарда као и код калпака, али без розете.

Летња шапка – официри имају права да лети носе ван строја још и летњу шапку од беле кончане тканине, истог облика као и чојана. Сунцобран и подбрадник су од белог целулоида.

Мундир чојани је исти као код празничне униформе. Лети официри могу да носе, сем чојаног, још и летњи мундир од белог пикета или сиве вунене тканине, који су истог кроја и облика као и чојани, али немају испуске. Дугмета су као на чојаном. Летње одело се носи од 1. априла до 1. октобра и може се комбиновати са празничним чојаним оделом, али не и са свечаним.

Нараменице (еполетушке) су за мундир тврде, израђене од златног или сребрног ширита, дужине према раменима. Код нижих официра има два ширита, ширине по 20 mm, који су растављени један од другог за 10 mm, па састављени кадифом боје као јака. Код виших официра ширити су једноставни, ширине 54 mm. Нараменице су пришивене на чоји боје као што је јака, тако да ова прелази за 2 mm, као испуска (код артиљеријских официра испуска је црвена). Горје, на угловима, нараменице су мало засечене. Одмах испод горњег краја налази се метално, пуно дугме, пречника

Коњичка свакодневна униформа

Коњичка свечана униформа

Краљ Пећар у командантској униформи

12 mm (жуто или бело) са узаном пантљиком, да би се нараменице утврдиле за мундир. На свакој нараменици су звезде које означавају чинове и то: пуковника и капетана друге класе по три, код капетана прве класе по четири, код потпуковника и поручника по две, а код мајора и потпоручника по једна. Две се ређају једна поред друге, три у купу са основом унутра, а четири унакрст. Звезде су златне на сребрним нараменицама, а златне на сребрним нараменицама. Официри по трупама на нараменицама носе бројеве својих трупа: у пешадији, коњички и пољској артиљерији (арапском цифром) свога пука; у брдској артиљерији римске бројеве свога пука; официри железничке чете носе железнички знак (точак са крилима), а остали видови инжињерије знаке по утврђеним цртежима. Бројеви и знаци су метални, пресовани, боје звезде. Дужина бројева је 25 mm. Нараменице за војводе и генерале су у облику плетеница, састављених у виду троструког златног гајтана дебљине 10 mm. Плетеница је одоздо постављена отворено

плавом чојом. Генерали немају звездица, а војвода носи зеленог двоглавог белог орла са круном.

Ађутанти дејствителни, почасни и ордонанс краљеви официри на еполетушкама, осим звездица, имају и монограм краљевог имена, кован златан на сребрним, а сребрни на златним. Санитетски официри имају осим звездица и Ескулапов штап.

Инжињерија и авијатика

Према Уредби о одећи Српске војске, Ф/А Бр. 1408, од 4. фебруара 1911. године, у члану 21. предвиђа се да особље инжињерије, којој је придодато ваздухопловство, у првом периоду настанка и развика носи на нараменицама (еполетама или еполетушкама) знак вида инжињерије, према приложеним цртежима. Знак је метални, пресован, смештен између округлог дугмета на нараменици, ближе овратнику и звездица које означавају чин. Знаци за ваздухопловце (балонисте) и голубију пошту појављују се као цртеж тек у прилогу „Службеног војног листа“ бр. 3, од 1. фебруара 1912.

године. Такође, одредбама Уредбе о одећи Српске војске, од фебруара 1911. године, било је предвиђено да и припадници војног санитета, војни апотекари и ветеринари, као и понтонири и војни железничари, носе на нараменицама уз ознаке чина и металне знаке струке.

Првим борбеним летовима изнад Скадра 1912. године, у којима је Србија поднела прву жртву (Михаило Петровић), наговештен је нови вид војске – „авијатика“ (авијација). Осим летачке одеће, официри и подофици-

Парадна униформа генерала

ри авијације нису имали посебну униформу него су носили одело рода оружја из кога су дошли. Да су српски авијатичари имали прописане ознаке своје струке и рода у раним ратним операцијама, као што је она под Скадром у пролеће, сведочи чињеница да је и први српски дипломирани војни пилот и прва ратна жртва нашег ваздухопловства, наредник Михајло М. Петровић, на својим нараменицама, поред ознаке чина (три звездице), носио и авијатичарски знак.

Одећа за ађутанте и ордонанс официре на двору

Ађутанти и ордонанс официри на двору Његовог величанства краља носе униформу свога рода војске или струке са следећим разликама. На свим нараменицама (еполетама и еполетушкама) изнад звездица носе краљев монограм, кован златан на сребрним, а сребрни на златним нараменицама. Теме калпака је код ађутаната од гаранс чоје, а код ордонанс официра од беле чоје. Шапка је код ађутаната од гаранс, а код ордонанс официра од беле чоје. Ројте (акселбендере) носе на десном рамену, редовно на мундиру, а у рату и на маневрима и на блузи. Трутни ађутанти такође носе акселбендере увек на блузи и на мундиру. Боја акселбендера је сребрна или златна у зависности од боје нараменица (еполете и еполетушке).

Шајкача је од белог сагелџуха облика као и чојана, само без исџусака, а са сунцобраном

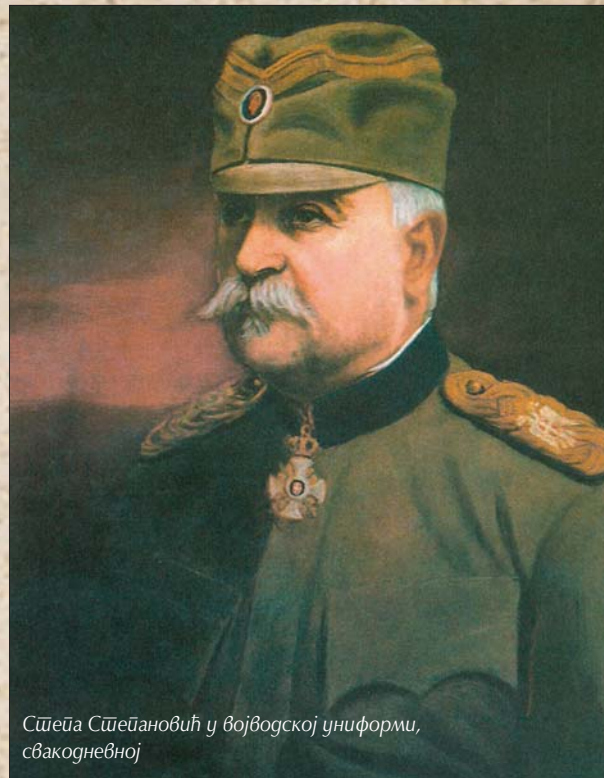
Службена одећа

Службена одећа носи се у свим приликама у строју; у рату, на маневрима, ревијама, смотрама, дежурствима, рапортима и стражама. Иначе, сивомаслинаста униформа уведена је Прописом о униформи целокупне српске војске од 15. децембра 1908. Ф. А. №. 10158,11 Ф. А. №. 9241 од 10. октобра 1908. године у одељку „А. Одело за први позив народне војске“, у коме стоји да се „... свуда уместо: суроплаве, односно угаситоплаве, отвореноплаве, црвене (гаранс) и црне чоје, осим код Краљеве гарде и питомца Војне академије замени са – од чоје сивомаслинасте боје, с тим да прописане боје чоје за јаке на копоранима и латице на шињелима код појединих родова оружја и струка војске остану досадање, а све испуске да се укину“. Жута или бела (велика и мала) метална дугмета на овој униформи замењена су коштанним истих размера у боји основне чоје униформе. Указ је потписао краљ Петар, а као министар војни генерал Степа Степановић.

Шајкача је од чоје сивомаслинасте боје, са дуплим преклопцем, који је ушивен за доњу ивицу шајкаче до сунцобрана, а слободни крајеви спреда су засечени и закопчавају се копчама. Преклопци могу бити и постављени. На предњем крају шајкаче пришивен је сунцобран пресован од коже сличне боји шајкаче. Око горње ивице шајкаче, нижи официри имају испуску од чоје као испуске на блузи, а виши официри испуску од златног гајтана дебљине 5 mm. Код војвода и генерала, шајкача испод испуске имају златан ширитић ширине 10 mm. Напред преко саставка преклопаца, налази се кокарда, као и на шапки. Преклопци су тако израђени да се могу спустити доле у зимским условима, када штите врат и уши. Шајкача је постављена као и шапка, а израђена је по утврђеној мустри. Иако није предвиђено уредбом, издвајају се два типа официрске шајкаче, чврсте и меке форме. Такође, мимо прописа, честа је била и официрска шајкача без сунцобрана. Летња шајкача је од белог сагелтуха облика као и чојана, само без испусака, а са сунцобраном као код летње шапке. Носи се само у строју.

Војничка блуза која се користила у Великом рату скројена је још 1860. године. Њу одликује једноставан крој са скривеним копчањем од седам дугмади и четири нашивена џепа. Горњи џепови били су специфични због трокраких преклопака. Јака (крагна) блузе је била подигнута, а на њој су се нала-

Степа Степановић у војводској униформи, свакодневној

Чојана шајкача

Официрска шајкача

Направљени су од исте чоје као и блуза, подешени према ширини џепова, а горња ивица је равна. Рукави досежу до доручја. Израђени су са привидним нарукављем, од исте чоје као блуза, дужине око 150 mm. Горња ивица нарукавља опшивена је испуском, ширине 2 mm, од чоје исте боје као јака. На раменима су нараменице

зиле ознаке родова и струке. Без обзира на боју, овај практичан модел се задржава све до 1941. године.

Ситни детаљи на блузи правили су разлику међу војницима. На крагни се налазе нашивци који обележавају боју рода: црвени је обележавао пешадију, плави коњицу, црни артиљерију, мрки санитет, вишњев инжењерију. На рукавима официрске и војничке униформе налазе се испуске, а на нарукављу гајтан у боји рода. Још један детаљ по коме се разликују официри од редова су еполетушке, док имају војводске плетенице на еполетама.

Блуза чојана је од сивомаслинасте боје, без струка, а дугачка је до доње ивице рукава – кад се рука опружи. Напред се закопчава са осам дугмета, пришивених на десном пешу. Испод левог пеша пришивена је трака (пантљика) од чоје блузине, на којој су рупе за закопчавање. Напред и горе (на прсима) су џепови са преклопцем, на сваком пешу по један. Горња ивица преклопаца удаљена је од доње ивице јаке око 120 mm. Доле и са стране на сваком пешу има по један џеп са преклопцем. Ови преклопци су мало коси, а горња ивица удаљена је од доње ивице блузе око 230 mm.

(еполетушке) као на празничном мундиру. Јака је од кадифе и у свему иста као и на мундиру.

Ван службе, официри јашу увек у службеној одећи, али могу носити шапку уместо шајкаче. Данас су познате свега две сачуване официрске блузе српске војске – једна се налази у Београду у колекцији аутора и припадала је Живојину Т. Шумаревићу, а друга се чува у Александровском дворцу у Царском селу у близини Санкт

Летња униформа

Петербурга. Припадала је руском цару Николају II као почасном команданту 16. пешадијског пука. Разлог тако малом броју сачуваних примерака српске официрске блузе из тог периода треба тражити у чињеници да су српски официри своје униформе носили све до 1922. године, када је ступила на снагу прва уредба о оделу војске Краљевине СХС.

Нова блуза је била готово истог кроја, са основном разликом у боји. Уместо маслинастозелене је уведена сивозелена.

Летња блуза је од беле ланене или памучне тканине, са јаком од такве исте тканине, без нарукавања и поставе. Нараменице су као и на чојаној блузи. Крој је као и код чојане блузе.

Чакшире су од чоје сивомаслинасте боје, подешене за чизме или доколенице (гамашне), кроја полуфранцуског. Са стране су испуске, ширине 3 cm, од чоје исте боје као јака. Чакшире за војводе и генерале имају лампасе и испуске од отвореноплаве чоје.

Шињел је без струка, од чоје сивомаслинасте боје. Напред су два реда дугмета, у сваком реду по шест. Дугмета су бронзирана, боје шињелске, пуна испупчена, пречника 22 mm. Јака је од шињелске чоје, поврнута, а закопчава се дугуљастим, вуненим дугметом боје сличне шињелској чоји. На предњим крајевима јаке налази се по једна латица у облику копља, од кадифе као и јака на блузи, ширине 30 mm, а дужине 70 mm. Војводе и генерали имају златне латице. Близу горњег краја латица пришивено је по једно бронзирано дугме боје шињелске, пречника 12 mm. Рукави досежу, од прилике, до половине шаке када се рука опружи. На рукавима је нарукавање од шињелске чоје, поврнуто око 150 mm и одвојено од рукава. Са стране шињела има по један џеп са преклопцем од шињелске чоје. Леви џеп је скроз прорезан због сабље. Позади, од струка на ниже, са обе стране, нашивени су привидни џепови од шињелске чоје. На горњем крају привидних џепова има по једно дугме као и на пешевима шињела за која се закопчава спона (шлингла) од шињелске чоје, ширине 80 mm. Шињел досеже до половине листова ногу, а подешен је тако да се може обући преко свечаних нараменица.

Код официра јашућих трупа, као и оних што врше службу на коњу, шињел може бити нешто дужи. Позади, преко средине, шињел је набран у две боре (фалте) почевши од доње ивице јаке, па до доњег краја шињела. Шињел је позади разрезан до близу појаса. На доњој страни разреза има пет малих дугмета, као и на латицама, а на горњој су страни, изнутра, рупице за закопчавање. Јака, пешеви, преклопци на џеповима, привидни џепови, спона, горње ивице нарукавања и горњи пеш на разрезу – опшивени су испуском, ширине 3 mm, од чоје као што су испуске на блузи.

Пешеви код нижих официра постављени су шињелском, а код виших официра црвеном чојом. Војводе и генерали имају поставу и пешеве од црвене чоје. На раменима су нараменице исте као на блузи. Постава на шињелу слична је боји шињела, а може бити и од коже (лисицине и сл.). Осим тог шињела, официри могу имати и лак шињел од сивомаслинасте чоје или импрегниране тканине, која не пропушта воду, израђен у свему онако као и шињел од те же чоје.

До данас је остао само један примерак официрског шињела, који је припадао артиљеријском мајору Милији К. Динићу и чува се у Војном музеју у Београду. Долама је још један облик горње униформе, која није била регулисана прописом али су је официри радо носили због своје практичности, наравно не у време највеће хладноће. Често се виђа на фотографијама.

Долама је увек са обореном јаком по шињелском узору, дужине три четврт, а срећу се модели са једним редом дугмета када има и горње и доње џепове са преклопцима по моделу блузе или на два реда дугмета када има само доње џепове са равним преклопцима код шињела али без испуски.

Огртач је кроја хавелока, а састоји се из доњег и горњег дела и капуљаче. Сва три дела израђена су од сивомаслинасте тканине која је споља гумирана. Једини сачувани примерак налази се у Историјском музеју Србије. Рукавице су боје сиве (грао) и то: плетене или кожане, а могу бити и постављене. Чизме су кроја уланског. Саре су тврде или полутврде и досежу до испод колена. Горња ивица саре је равна. Саре су од руског лака, а стопала од друге црне коже. На маневрима и у рату могу се носити чизме и од јухта. Доколенице (гамашне) су од мрке (браон) коже и носе се уз ципеле одговарајуће боје, дубоке форме. Своју ратну спрему официри су паковали у дрвене сандуке префарбане заштитном бојом, на којима су најчешће били исписани име и чин. У наређењима се, као саставни део војничког одела, спомињу и башлике (капуљаче). За војнике башлик је био од суре чоје, док су официри имали башлик од камиље длаке, по угледу на руску војску. Крајеви башлика су се провлачили испод нараменица, укрштали и задевали испод опасача, а сам башлик висио је позади за вратом. Добре стране овог дела одела показале су се за време ратова. О томе сведоче фотографије наших војника са башликом за време зимских месеци када им је баш користио.

Гарда

У Команду краљеве гарде, установљену 1901. године, ушли су дотадашњи гардијски коњички ескадрон, новооснована чета пешадије краљеве гарде и музика. Пешадија је популарно названа „телесна гарда”. Она је добила слич-

Некаг и саг

ну униформу као и коњица али другачије боје. Калпак је био сличан коњичком. Пешадијска атила је била голубије боје, а гајтани су били црни, док је код коњице још од 1859. године била тамнозелена са златним гајтанима. Чакшире су биле сличне коњичким, а чизме горе равне за разлику од коњичких које су биле хусарског кроја. Шињел гардиста био је боје атиле, а официри су носили шињел од беле руске чоје. Наоружање је било као у пешадији: српска брзометна пушка М. 99.

У исто време била је основана и музика краљеве гарде. Музичари су били обучени као пешадија гарде. Тамбур мажор је имао велики бели банделир украшен дуж крајева црвеном и плавом орнаментиком, а у средини је имао традиционални штит са државним грбом и жутим маљцама. Састав музике износио је 50 музичара. За гарду су биле предвиђене кратке пелерине, налик на оне које носе енглеска гарда и полиција, али изгледа да то одело није уведено. У службеној штампи налази се и препорука министра војног да музика свира најчешће наше маршеве и комаде, а од страних, само оне најбоље, и то у мањем броју.

Одећа за подофицире, капларе, значаре и редове

Одећа се састоји из шајкаче, блузе, чакшира, шињела, сабље, чизама, цокула (опанака) и мамуза.

Шајкача је од чоје сивомаслинасте боје, по облику је иста као и за официре, само нема испусака ни кокарде, а преклопци нису постављени. Лети, кад су јаке врућине, на задњем делу шајкаче може се прикопчати парче белог платна, које досеже до доње ивице јаке. Наредници и поднаредници свих родова војске и струка могу имати и шапку, која је кроја као и за официре, од сивомаслинасте чоје, са бортом и горњом испуском од чоје, од које су и латице на блузи, и кокардом без краљевог монограма. Шапка се носи ван строја и подофицири је сами набављају.

Блуза чојана је без струка, сивомаслинаста, изнутра за три четвртине дужине постављена поставинским платном, без испусака, а дугачка је до доње ивице рукава, када се рука опружи. Код јахаћих трупа блуза је краћа за 5 ст. Закопчава се са седам црних, коштаних, скривених дугмета. Напред и горе на прсима израђени су џепови са преклопцима, на сваком пешу по један. Доле са стране такође има на сваком пешу по један џеп са преклопцем, као и на блузи за официре. На раменима су нараменице, ширине око 60 mm, од чоје као и блуза, које су доњим крајем увучене и ушивене за рукав, а на горњем крају имају рупу ради закопчавања за дугме пришивено на рамену испод јаке. Дугме је велико, коштано, боје као и чоја. Трупе наоружане пушкама, имају испод десне нараменице, ваљак са гајком, од чоје боје блузине. Подофицири и редови у пешадији, коњици и пољској артиљерији носе на нараменицама бројеве (арапском цифром) свога пука, а у брдској артиљерији римске бројеве свога пука. Подофицири и каплари носе више звездица, а редови на средини нараменица. Бројеви су од жутог гајтана или масном бојом утиснути, дугачки 40 mm. Код подофицира, звездице су жуте (наредник има три, поднаредник две, каплар једну), намештају се као код официра, а набављају их сами.

Наредници имају бројеве од метала као код официра, а набављају их сами. Јака је од исте чоје као блуза, висине 50 mm. Разрез је спреда, прав и изнутра има две црне копче за закопчавање. Спреда на јаци је нашивена по једна латица дужине 100 mm, а висине као јака. Латице су од егализирајуће чоје и то: код пешадије затвореноцрвене (гаранс), код коњице затвореноплаве, код све артиљерије и пиротехничара – црне, код инжењерије вишњеве, код болничара мрке

Првопозивац

Српски војник са маузерком

Артиљеријци I и II позив С.Р.

Коњица I позив С.Р.

(браон), код муницијских колона и покретне артиљеријске радионице латице и униформа као код артиљерије, код мостових тренова латице и униформа као и код инжењерије, а код свих осталих одељења, латице и униформа су као код пешадије.

На основу фотографија из балканских ратова може се приметити да је првобитно војничка блуза имала доње преклопце џепова искошене под углом од 45 степени, овалне и са дримером за закопчавање на средини.

Оваква је и једина позната сачувана војничка блуза која се чува у Војном музеју у Београду. Блузе касније израде имале су и на доњим џеповима препознатљиве трокраке преклопце као и на горњим.

Летња блуза истог је кроја, размера и израде као и чојана, само што је од цвилика, без латица и поставе. Чакшире су за све родове војске и струке од чоје сивомаслинасте боје, подешене за чизме односно цокуле, а кроја полуфранцуског. Са стране имају џепове. Појас и тур су постављени.

Шињел је од чоје сивомаслинасте боје, по облику је исти као и за официре. На предњим крајевима јаке налази се по једна латица дужине 80 mm, а ширине 50 mm боје исте као латица на блузи. На шињелима наредника и поднаредника јака, пешеви, преклопци на џеповима, привидни џепови, спона, горња ивица нарукавља и горњи пеш на разрезу – опшивени су испуском ширине 2 mm од чоје боје латица. Сем тога, нарамнице на блузи и шињелу наредника оперважене су испуском којом и шињел, дебљине 2 mm. На шињелима каплара и редова нема никаквих испуски. Нарамнице и ваљци исти су као и код блузе. Шињел је постављен у рукавима и до струка, поставским платном.

Чизме досежу до испод колена на 80 mm. Саре су меке, а горња ивица је равна. Чизме су од викследера. Чизме носе: пољска, хаубичка и коњичка артиљерија (код градске и брдске артиљерије само они који врше службу на коњу), коњица, понтонери и возари – а сви остали цокуле. Цокуле су израђене од викследера и по утврђеној мустри. Опанци и каишеви израђени су од штављене коже, а носе се кад се нареди. Само је први позив добијао од државе целокупну војну спрему, оружје, муницију, обућу и комплетну нову сивомаслинасту униформу. Други позив носио је махом ранију плаву униформу, а трећи позив сељачко одело и, евентуално, као у доба књаза Милоша, само шајкачу и шињел од др-

жаве. Код коњице су такође веома често биле у употреби старе црвене чакшире. Практично, у оптицају је било све што је било на располагању. Резервни официри, који су били придодати пуковима другог и трећег позива, такође су, најчешће, носили старе плаве шињеле са новом сивомаслинастом униформом.

Данас су сачуване само једна војничка блуза и шињел (Војни музеј Београд) и ледна летња капларска блуза (Народни музеј Крагујевац).

На Солунском фронту

Уочи преласка преко Албаније српска војска била је смањена готово на половину оних снага које је имала пред непријатељску офанзиву октобра 1915. године. После опоравка и реорганизације на Крфу, српска војска формирала је шест пешадијских дивизија и једну коњичку. Пешадијске су биле груписане у две армије. Срби су у јулу 1916. године упућени на Солунски фронт, где су заузели своје место у распореду савезничких снага: Француза, Енглеза, Руса, Италијана и Грка који су придобили касније. Знатан прилив добровољаца из разних југословенских крајева под Аустроугарском и из Америке, око 19.000 људи, попунио је проређене редове српске војске која је имала великих губитака приликом офанзиве 1916. и заузела Битоља.

После искрцавања српске војске на Крфу, опоравка од глади и напора, започело је убрзо занимање по родовима оружја, пријем новог наоружања и спреме француског и енглеског порекла. Униформа је била махом француска, али поједини пукови имали су и енглеску униформу. Француска униформа М 1915, тзв. „bleu horizon“ (блу оризон), уведена је после великих губитака које су Французи претрпели 1914. године, услед неприлагођености дотадашње, врло видљиве униформе ратним условима. Француска блуза била је веома једноставна: имала је усправну јаку, пет округлих дугмета, два хепа са стране, а са обе стране, иза џепова, била је расечена („шилиц“). Француске колонијалне трупе добиле су униформу истог кроја, али је она била „каки“ боје. Чакшире су биле сличне нашим. На ногама су пешаци имали ципеле и увијаче, а јахаће трупе ципеле и кожне гамашне које су се закопчавале са стране са четири пређице.

Енглеска униформа била је сасвим друкчија. Блуза војника имала је положену јаку и истурене џепове, два на грудима, два на пешевима и нарамнице, које француска блуза није имала. Знаци чина, еполетушке и звездице, носиле су се као и на старим српским униформама. Енглеска ратна униформа М 190333 Енглези су међу првим војскама у свету увели униформу заштитне боје 1903. године, а Србија је исто то учинила већ 1908, знатно раније од неких великих војних сила, као што је рецимо Француска.

Новина је био шлем француског типа „адриан“ М 1915, „каки“ боје са српским грбом на предњој страни. То је био двоглави орао са круном на чијим грудима се налазио штит са огњицима, висине 7,5 cm, а ширине 3 cm. Српска војска у Бизерти имала је летње француске блузе и тамне увијаче. На појединим фотографијама могу се видети српски војници како носе и америчку летњу униформу, из чега се може

Дейшаљ- официрски знак

Дейшаљ- са крагне

Дейшаљ

Официрски знак

Шлем француског типа „адриан“ М 1915

закључити да је одређена количина ових униформи такође била у употреби.

Изузетак представља један једини до сада познати сачувани примерак српског шлема у боји „bleu horizon“, који се налази у једној приватној збирци. У ретким случајевима српске јединице опремане су и платненим навлакама за шлемове. Без обзира на чињеницу да је на Солунском фронту српској војсци подељено око 150.000 шлемова ти-

Шлемови са плашненим навлаком

цири и подофицири са француским колонијалним тропским шлемовима.

Пукови двеју наших армија били су једнообразно обучени унутар јединица, али су се разликовали: I пешадијски пук књаза Милоша носио је плаву француску униформу, III пук енглеску, VII пук краља Петра француску „каки“, тимочки артиљеријски пук плаву француску итд.

Углавном, доминирао је француски „каки“ који је у неку руку постао и оличење „солунаца“. Сав ратни материјал, готово артиљерија, био је француски.

Како се српска авијатика на Солунском фронту у потпуности ослањала на француску организацију и технику, тако су усвојени и одговарајући знаци особља. На униформе свог матичног рода, српски авијатичари стављали су француске летачке ознаке, а додела и начин ношења оваквих обележја регулисани су одговарајућим француским прописима и пратећом администрацијом.

Знак на овратнику блузе, крилце или крилати знак, или полукрило, био је званични француски знак за пилоте ваздухоплова. Носио се по један на свакој страни овратника, окренут наизменично. Знак на рукаву, крилата елиса, француски је знак који се употребљавао у периоду 1912–1922, а носио се на левој руци (летачи), односно десној (нелетачи), пришивен на платнени повез (траку) или директно на рукав на мишици. Означавао је статус летач – нелетач, односно чин официр – подофицир, као и специјалност у ваздухопловству.

У употреби је био и неслужбени знак „орла“, такозвани bijoux fix који се носио изнад грудног џепа.

Приликом уласка у Београд 1. новембра 1918. српска војска, коњица, Седми пешадијски пук и артиљерија, носили су француску плаву и „каки“ униформу и шлемове. Међутим, официри су највећим делом и даље имали униформу израђену по ранијем српском кроју, а сасвим мали број носио је француске или какве друге. Из Првог светског рата српска војска изашла је у много чему измењена. Иако ће се у новој епохи ослонац неизоставно тражити и у другачијим узорима, претходни облици одела као синоним „успешног оружја“ и „победничке војске“ биће основа будућем униформисању. ■

Српски и француски официри

Нитима кроз историју

Својом вољом или не, Србија је често била део ратних збивања, исписујући границе крвљу својих грађана, који се нису либили да данак своје слободе и слободе своје земље плате животима, како би деци обезбедили боље сутра. Ратови, али и остала збивања унутар земље, зависили су умногоме од међународне политике, те се тако и начин одевања, нарочито службених лица, преузимао од моћнијих земаља. Аустроугарска, Русија и Француска оставиле су траг дубоко уткан у одела и одевање српске аристократије прошлог времена, заувек кидатући вековне окове с доминантном отоманском традицијом.

Први зачеци униформисања српске војске јавили су се давне 1809. године а једнообразност у правом смислу те речи годинама касније. Како су се смењивали савезници и политички утицаји, тако су се и службена одела прилагођавала моди земље која нама је у том тренутку пружала највећу помоћ и подршку. Чак су и владари мењали униформе, нарочито старешина, неки у жељи да војску обележе као своју лично, а други у нади да ће тако придобити наклоност официрског кора. Пуних сто година, све до 1908, униформа је имала свечан изглед, истичући пре свега значај и положај официра у друштву, демонстрирајући и моћ државе у војсци.

У праскозорје Првог светског рата

Почетком 20. века европске државе реорганизовале су своје војске, а један од сегмената новонасталих промена била је и нова, модернија униформа. Србија је, држећи корак с војним велесилама, међу првима „прекројила“ војничку униформу. Указ из 1908. године, који је обележио изглед српске војске у балканским ратовима и Првом светском ра-

ПАНТАЛОНЕ

На чакшире, широке у боковима, а сужене при дну, код већег дела српске војске настављали су се опанци, мада су биле присутне и цокуле у комбинацији с увијачима који штите војнике током хладних дана. Саставни део униформе била је и торбица, најчешће од платна, у којој су војници носили различите потрештине.

ту, био је последица настојања да се униформа начини практичнијом како би у потпуности одговорила захтевима модерног ратовања.

Једноставнији крој чојане униформе био је делимично последица све већег броја ратова за које је требало обезбедити огромне количине униформи, а самим тим и новца, јер је њено поједностављивање директно утицало на државне финансије. Ипак, највећа новина била је промена боје. Сивомаслинаста боја обезбеђивала је војнику стапање с околином и лакше кретање по бојном пољу. Крој униформе био је исти за све, а разлика између војника, подофицира и официра видела се у чину окаченом на униформи, а не као раније и по самом кроју и боји униформе.

БЛУЗА

Једноставан крој блузе предвиђао је да се по боји крагне, која је била подигнута, разликују родови – црвена је обележавала пешадију, плава коњицу, црна артиљерију, мрка санитарску службу, бордо инжењерију. Крагне артиљерије и инжењерије биле су од кадифе, а остале од обојене чоје.

Блуза, која се копча са седам скривених дугмади, имала је на себи нашивена четири џепа, од којих су горња два имала трокраки преклоп. Крој те војничке блузе потиче из 1860, а због своје једноставности и практичности задржао се, уз мање измене, све до 1941. године.

Детаљи који су разликовали старешине од војника јесу еполете на раменима и гајтан у боји рода на рукаву. Војводе су на еполетама имали војводске плетенице.

Блу хоризонт

Тридесетих година 19. века и код нас се, по угледу на велике европске војне силе, јавља први кадар такозваних војних занатлија задужених за набавку униформи и војне опреме. Иако нису били индустријски организовани задовољавали су потребе тадашње војске. Најспособнији и најагилнији међу занатлијама иницирали су формирање већих мануфактурних погона за серијску производњу предмета од чоје и коже за потребне војске. То је условило формирање Официрске задруге 1899. године, која је, новцем одвајаним из државне касе, снабдевала војску униформом. Пре-

ШАЈКАЧА

Указом из 1908. године, шајкача, која је уведена 1870, остала је саставни део униформе, с тим што није задржала изворну, плаву боју, већ је и она постала симвомаслинаста. Као симбол борбе против турака, шајкача је још раније била национална капа, а њено званично увођење у војничку униформу учинила је сваког српског ратника препознатљивим на бојним пољу.

Официрска шајкача била је тврда са сунцобраном и емајлираном тробојном ознаком за капу, с краљевим монограмом (кокарда). Сачињена је од чоје. Доњи обод и горња испуска били су у боји којом се обележавала припадност роду војске. Војводе су имале и подбрадник, а при врху шајкаче златни ширит.

судни утицај за настанак Официрске задруге имао је развој текстилне индустрије, посебно фабрике чоје подигнуте на Карабурми, која је од настанка пословала с војском.

Без обзира на постојање Задруге, Србија, осиромашена претходним ратовима, није могла да обезбеди довољан број униформи за све војнике, тако да је један део српског војничког строја у рат ушао у народној ношњи са шајкачом на глави.

После албанске голготe, изнурена српска војска дошла је на Крф јануара 1916. године, носећи на себи делиће оног што је некад била униформа. Након опоравка и окупљања, српска војска је на себе обукла савезничку униформу и у њој дочекала крај рата. Највећи број добијених униформи биле су француске „блу хоризонт“ и британске „каки“. Плаву француску униформу допуњавао је „адријан“ шлем на коме су наши војници носили српски грб. Чакшире те униформе биле су сличне српским, док је кошуља имала усправну крагну, нескривено копчање и нашивене џепове. „Каки“ униформе имале су оборену крагну на блузи, с два пара нашивених џепова, горњим и доњим.

Унутрашња политика наше земље вековима је држала компас усмерен у истом правцу као и водеће европске силе. Унутрашњу политику добрим делом диктирала су међународна дешавања, те се Србија приликом устројавања

ШИЊЕЛ

Шињел српских војника био је дугачак до половине листова. Имао је дворедно копчање. Официри су имали делтоидне ознаке на крагни шињела. На десној нарамници налазио се помоћни каишић који је служио за ношење пушке. Војници су могли да подигну шињел и закопчају га са стражње стране како би ослободили ноге и лакше се кретали.

војске и њене униформе умногоме угледала на савезнике, покушавајући да одржи корак у модернизацији војске с водећим земљама света. Искуства из, нажалост, богате ратничке историје много пута прекрајала су униформу српског војника, најчешће је прилагођавајући све захтевнијим и модернијим начинима ратовања.

Ипак, без обзира на раздобља, кројење, боје и стране утицаје, српска војничка униформа успевала је да означи национални дух и приврженост земљи дубоко уткан, не само у платно, већ и у срце војника. ■

Приредила Мирјана КРСТОВИЋ